

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2019

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na tipheji ta 35.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B: Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C: Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA.

Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.

MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA NA C: NTLANGU.

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swileriso leswi nga ekusunguleni ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA hi mfanelo.

8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.

9. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta 40

XIYENGE XA B: Timinete ta 55

XIYENGE XA C: Timinete ta 55

11. Tsala swi basa no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

Switlhokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swivutiso SWIN'WANA na SWIN'WANA SWIMBIRHI.

NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. 'Vutswari bya vuphukuphuku'	Xitsalwana	10	6
2. 'Mbilu ya wena i lwandle'	Ximbangu	10	7
3. 'Hi lo yini hina?'	Ximbangu	10	8
4. 'Rifu'	Ximbangu	10	9

NA

Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.

5. 'Ku lahlekeriwa'	Ximbangu	10	10

*LEMUKA LESWI: Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA

NOVHELE: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.

6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	12
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	12
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	15
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	15
10. <i>Ximitantsengele</i>	Xitsalwana	25	18
11. <i>Ximitantsengele</i>	Ximbangu	25	18

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.

12. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	20
13. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	21

XIYENGE XA C: NTLANGU

Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.

14. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	24
15. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	24
16. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	27
17. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	27
18. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	30
19. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	30
20. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Xitsalwana	25	33
21. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Ximbangu	25	33

LEMUKA LESWI: Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A: VUTLHOKOVETSERI (Switlhokovetselo swa ndzawulelo)	1–4	2	
A: VUTLHOKOVETSERI (Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo)	5	1	
B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA (Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu)	6–13	1	
C: NTLANGU (Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu)	14–21	1	
LEMUKA: Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula swivutiso SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe swivutiso SWIMBIRHI swa ximbangu.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****SWILERISO:**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

VUTSWARI BYA VUPHUKUPHUKU – NW Phakula

- 1 Ina, n'wana hinkwerhu ha swi tiva u lo tswala,
- 2 Futhi u kayakayile na ndzhwalo kaye wa tin'hweti bi!
- 3 Ku hava loyi hi n'wi voneke a ku mukela,
- 4 U dodombanile na wona u kala u ya ku wu mfuu!
- 5 Timbhoni hi lava tinguvu leto basa paa!
- 6 Xambela lexi u hi haxaka ha xona, hlambanyani!
- 7 Xikonyololo lexi u hi mharhekaka ha xona a wu nga tilayi mundzuku?
- 8 Xithaka lexi u tibumaka ha xona a wu nga xi hlanti mundzuku?
- 9 Ve ri oloriwa ra ha tsakama,
- 10 Handlekaswona u ta tilaya u lo ba, hi khwiri.
- 11 Leswi u nge hi na mavondzo loko hi laya n'wana ke wena nghunavalayi?
- 12 Leswi lava tisaka milandzu ya n'wana laha kaya u nge i vukwele ke?
- 13 Leswi lava va nge n'wana waku u na rintoho u nge vo lorha ke?
- 14 Leswi lava va nge va bvungheriwile swa vona hi n'wanaku ke?
- 15 Leswi a wu swi vona ku ri u cela sirha ra n'wanaku a ha tsakula?
- 16 Yoo, xinangana xi bile evupeladyambu, tingana vuyavuyani!
- 17 Va vitana nyini ku ya ngengemisa mbyana yakwe a ya celela.
- 18 Yi nga mhuti yo fela etinyaweni i mani a ha ta kanetaka?
- 19 Ngulumelo wa risimu ra xirilo ri wiyiwitela etindleveni ta manana:
- 20 'Tatana wa vitana!

Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hi ndlela ya vutshila hakona ku humelerisa xifaniso xa mutswari wo ka a nga tlharihangani eka xitlhokovetselo lexi nga laha henhla, u ri karhi u kombisa na nkoka wa ku vuyeleriwa ka swivutiso eka mintila ya 7, 8, 11–15 na 18.

[10]

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

MBILU YA WENA I LWANDLE – MT Mahuntsi

- 1 Mbilu yanga ya ku hlamala,
- 2 Yi hlamala hanyelo ra wena.
- 3 U hanya onge a wu wa misava leyi,
- 4 U hanya bya Gabriele,
- 5 Gabriele ntsumi ya Matilo,
- 6 Kumbe na sweswi u ntsumi swi tivana na mani?
- 7 U dyondzise hi mani ku hlayisa ndyangu?
- 8 U swi kotisa ku yini ku hletela swiciwana,
- 9 Swiciwana swo tlhotlhorhiwa hi munghana?
- 10 U swi kotisa ku yini ku tiyisela vingi,
- 11 Loko van'wana va ku a va hlambi va nuha?
- 12 U swi kotisa ku yini ku hanya na vahariva,
- 13 Loko van'wana va ku va na vukwele na tsheda?
- 14 Mbilu ya wena i lwandle nkatanga.
- 15 Phela lwandle ri rhwala hinkwaswo,
- 16 Phela lwandle ri amukela hinkwaswo,
- 17 Phela lwandle ri susa mabadi.
- 18 Phela tihlampfi na swikokovi swi hanya swin'we kona hi kurhula elwandle.
- 19 Hambileswi ta le Tilweni ti tiviwaka hi Mumbi,
- 20 Mina ndzi ri Matilo yo ku be!
- 21 Hambileswi mhungubye yi ambalaka dzovo ra nyimpfu,
- 22 Mina ndzi ku vona u ri nyimpfu hi yoxe.
- 23 Hambileswi mbilu ya munhu yi tivanaka na Mumbi,
- 24 Mina ndzi ku vona u rhurile bya nyimpfu.

- 2.1 Hi rihi hungunkulu leri mutlhokovetseri a lavaka ku byela vahlayi rona hi xitlhokovetselo lexi? (2)
- 2.2 Mutlhokovetseri u ri munhu loyi a vulavulaka hi yena u faneriwile hi ku ya eka Mumbi loko a hundza emisaveni. Hi wihi ntila lowu tiyisisaka mhaka leyi? (1)
- 2.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Eka ntila wa 9 lowu nge: 'Swiciwana swo tlhotlhorhiwa hi munghana', riviti 'swiciwana' ri vula yini?
  - A Vanhwanyana
  - B Vana
  - C Vafana
  - D Vanhu (1)
- 2.4 U nga vula yini hi moya/thoni ya mutlhokovetseri ehenhla ka xitlhokovetselo lexi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.5 Xitlhokovetselo lexi xi nga va xi ri na nkoka muni evuton'wini bya hina vahlayi ke? (2)
- 2.6 U nga va tsundzuxa yini vahariva va wansati loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi? (2)

[10]

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

HI LO YINI HINA? – MA Khosa

- 1 Kasi ku humelela yini?
- 2 Kasi hi lo yini hina?
- 3 Noyi wa kona kasi i mani?
- 4 Mali ya kona kasi va lo yi chela yini?
- 5 Lero hi ka hi yi lwela kunene!
- 6 Lero vana va ndhoda va kala va kamanela yona!
- 7 Leswi na le ndlwini ya Hosi va dlidlimbetanelaka yona ke?
- 8 Kasi hi lo yini hina?
- 9 Loko munhu a kala a kota ku pfula Bibebe,
- 10 Loko a kala a kota ku yima a vulavula,
- 11 Mi ta twa ku: 'Ndzi totiwile.'
- 12 Ndzi hlawuriwile ku byisa tinyimpfu ta Tatana.
- 13 Ha tikereke a hi tikereke i tanani mi ta vona!
- 14 Swifundhisana swo pfumala ni maphepha i matutu.
- 15 Nhlengeletano ya kona i nsati na vana.
- 16 Ku lweriwa minyikelo, xindhichana ka!
- 17 Loko va vula va ri: 'Hi tirhela Hosi.'
- 18 Xihlamariso xiyenge xa minyikelo i petapeta.
- 19 Vaneri a va ri fambisa mahala.
- 20 Namuntlha se swa yila.
- 21 Na nkosi wunene lowu se wa xaviwa.
- 22 Lomu switichini ne switimeleni,
- 23 Ku twala ntsena ku: 'Ku katekile voko leri nyikaka.'
- 24 Lera ka yena hambu ro ka ri nga kateki ke!
- 25 Ntsena loko yena a kume cheleni.
- 26 Hosi yona yi ri yini?
- 27 Mi ri impela yi nga tinyungubyisa hi hina?
- 28 Mi ri hi nga wela eka leti funghiweke?
- 29 A hi nge vuriwi lava nge: 'Hosi, Hosi?'
- 30 Mi ri hi ta ku vona ku fuma ka Matilo?
- 31 Hlambanyani!

- 3.1 Hlamusela leswi vilerisaka mutlhokovetseri eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 3.2 Tshaha ntila eka xitlhokovetselo lexi lowu hlamuselaka leswaku na vamakwavo va lwela mali lomu tikerekeni. (1)
- 3.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Mutlhokovetseri hi ntila wa 27 lowu nge: 'Mi ri impela yi nga tinyungubyisa hi hina?' u lava ku tiva loko ku ri hi ku Xikwembu xi nga tsaka hi ...
- A vubihle lebyi endliwaka etikerekeni.
- B vubihle lebyi endliwaka etikweni.
- C vunene lebyi endliwaka etikerekeni.
- D vunene lebyi endliwaka etikweni. (1)

- 3.4 Hlamusela nkoka wa ku va mutlhokovetseri a tirhisile xivutiso eka ntila wa 26 lowu nge: 'Hosi yona yi ri yini?' (2)
- 3.5 U nga vula yini ehenhla ka leswi humelerisiwaka hi ntila wa 7 lowu nge: 'Leswi na le ndlwini ya Hosi va dlidlimbetanelaka yona ke?' (2)
- 3.6 Loko a wo nyikiwa matimba yo vulavula na vurhangeri bya mfumo, hi swihi leswi a wu ta navela leswaku byi swi endla ehenhla ka xiyimo lexi ku tlhokovetseriwaka hi xona eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

RIFU – NW Phakula

- 1 Himpfhuka munhu xi ku hlome, laha misaveni,
2 Vakokwa wa kokwa wa kokwa wa vakokwana u va mintile,
3 Futhi ntamu waku wu susa na misisi.
4 Khwiri raku i mana wa tiyinkho.
- 5 Rifu, a wu na tingana ku phorha na lava saleke marhambu ntsena?
6 Xivindzi xaku xi swekiwile xi chuluriwa hikuva a wu na rhumbyana.
7 U khelela u khelerile handle ko hlamba timbilu.
8 Mbilu ya nghala a yi khi nchumu eka wena.
- 9 Lavo lungha u mintile,
10 Lava mona u kukurile,
11 Lava lunya u dyile,
12 Hambu valoyi a wu nyenyi no nyenya.
- 13 Leswo u wa njhani ndza hluleka ku ku hlavutela.
14 Swisiwana u byarile dzundze ri tlhumile.
15 Varhandzani u va damurhurile hi ndhli!
16 Manyukutelo ra wena hi lero swi khendlela kunene.
- 17 Va te va balekela ekerekeni wo hi le ndzhaku,
18 Va ya chayeriwa u ku ndzi kwala!
19 Loko ri xile vanhu va timbeyambeyela ku vhika wena kambe kwihi?
20 Futhi no yila wa yila wena rifu.

- 4.1 Nyika nkomiso wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.2 Tsavula ntila lowu kombisaka leswaku rifu i khale ri ri kona. (1)
- 4.3 Hlawula nhlamulo YIN'WE leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Mutlhokovetseri eka ntila wa 15 lowu nge: 'Varhandzani u va damurhurile hi ndhli!' u vula leswaku rifu ri hambanisile varhandzani hi ...
- A xirilo.
B nkani.
C xihatla.
D nsovo. (1)
- 4.4 Kombisa nkoka wa ku va mutlhokovetseri a tirhisile mbuyelelo wa mimpfumawulo eka mintila ya 9–11 eka xitlhokovetselo lexi nga laha henhla. (2)

- 4.5 Mutlhokovetseri eka ntila wa 8 lowu nge: 'Mbilu ya nghala a yi khi nchumu eka wena' u fananisile rifu na mbilu ya nghala. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 4.6 U vona yi ri mhaka ya kahle ku va mutlhokovetseri a lemukisa vanhu hi mhaka leyi ku tlhokovetseriwaka hi yona eka xitlhokovetselo lexi xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**NA****XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)****NDYELO YA SWILOVOLOVO – RK Gum'sani et al.****XIVUTISO XA 5: XIMBANGU**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

KU LAHLEKERIWA – RK Gum'sani

- 1 Hi luya u lo punavunaa!
- 2 U basulukile bya nkwerha,
- 3 Mbilu yakwe yi handzukile
- 4 Vutomi byakwe i nghilazi,
- 5 Xisaka xakwe xi vhojokile,
- 6 A yi ri phuphu yakwe,
- 7 Vutomi byakwe a byi ri emandleni ya yena,
- 8 A wundliwa bya vondlo,
- 9 A hlanteriwa swakudya vusiku na nhlekanhi.
- 10 A sivaleriwa xirhami nkarhi hinkwawo,
- 11 Phuphu liya phoo!
- 12 Lwangu hojoo!
- 13 Pfuka Nyanisi do!
- 14 Leswi i mangatsila,
- 15 Vusiwana i vuloyi mbuya.
- 16 U nga languti mina,
- 17 Na mina ndzi hundze hi kona,
- 18 Swa vava ku weriwa hi lwangu,
- 19 Tiyisela swi ta hundza,
- 20 Tlhavela emahlweni u pfula yaku nguva.

- 5.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.2 Tsavula ntila lowu kombisaka leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a twa ku vava swinene. (1)

- 5.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Eka ntila wa 5 lowu nge: 'Xisaka xakwe xi vhojokile' ku vulavuriwa hi xisaka. Eka xithhokovetselo lexi riviti 'xisaka' ri kongomisiwile eka yini?
- A Nsati
B Nuna
C Buti
D Sesi/Tati (1)
- 5.4 Hlamusela hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke xigego hakona eka ntila wa 4 lowu nge: 'Vutomi byakwe i nghilazi'. (2)
- 5.5 Xana mutlhokovetseri u hlamusela yini hi ntila wa 17 lowu nge: 'Na mina ndzi hundze hi kona'? (2)
- 5.6 Mutlhokovetseri eka ntila wo hetelela wa 20 u ri: 'Tihavela emahlweni u pfula yaku nguva.' U nga vula yini ehenhla ka marito lawa? (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.
- Lemuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 6: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hakanyingi munhu loyi a navelelaka van'wana swo biha a tlhela a tirhisa tindlela to homboloka ku fikelela ku navela ka yena ku va yena loyi a xanisekaka. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka Johnson Hlongwane na Chavalala.

[25]**XIVUTISO XA 7: XIMBANGU****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

Mathebula na yena i wanuna. O fanela ku ri loko timhaka ti pfindlukile a petsa maburuku. I nandzu wa mani? A hi wa mina. Mina a ndzi lunghisile hinkwaswo. Swi lo bvineteriwa hi Valungu. Ko va ku ri na swona leswa Valungu ho swi tshinelelavu, a swi tshembekangi. Xi ku cinamisela meno, xi ku bambatela mi nwa swin'we tiya, laha xi jikaka kona na rimpfani ra antswa.

5

Kasi Brooks u ehleketa leswaku mina ndzi file mahlo? U vula leswaku a ndzi swi voni leswaku ku na swigalani leswi nga eku ndzi tswongeni ngati hala ka yena? Loko ndzi n'wi languta xikandza ndza swi vona leswaku xi nunhwa mataya, a xa ha ri xona lexiya xa masiku xo ndzi tshemba. Va kona lava nga ndzi dya swirhendze eka yena. Chavalala?

10

Mufana luya ndza beja xitulu lexiya Valungu va nga n'wi tshembisa xona hi ndlela yihi na yihi. U ta xi kuma ku tika. Ndzi nga n'wi cakunyela na misisi ya yena. Ndzi nga fela eka yena.

Mani? Mina?

Kasi Hlongwane u fambisile leswi mhaka ya thelefoni leyi Brooks a a vulavula hi yona na Briggs a yi fanele ku hatlisa yi lulamisiwa. Nyeleti a a fanele a hatla a kumeka leswaku a ta vuyela entirhweni. Briggs u kanetile a vuyelela a byela Brooks leswaku a hi mfanelo ya yena kumbe ntolovelo wa feme ku pfalerisa munhu mhaka ya kona yi nga si koka nkoka wa nyoka. Phela loko Nyeleti o kumeka a nga ri yena a nga teka cheke u ta suwa feme mali yo tala.

20

7.1 Boxa mbangu lowu Hlongwane a vulavulaka a ri karhi a ya eka wona.

(1)

- 7.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: I mani loyi Hlongwane a rhumeke yena ku ya hakela xikweleti xa Chavalala evhengeleni ra ka OK eTzaneen exikarhi ka swimunhuhatwa leswi nga laha hansi?
- A Nyeleti
B Sasavona
C Maria
D Nsatimuni (1)
- 7.3 Hi byihi vukungundzwana lebyi a byi lava ku endliwa hi Hlongwane efemeni ya PPE. (1)
- 7.4 Hi kwihi ku hambana loku nga kona exikarhi ka Briggs na Brooks mayelana na mintirho leyi va yi tirhaka? (2)
- 7.5 Xana i mani ximunhuhatwankulu eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 7.6 Hi wihi nkoka wo va Nyeleti a fanele a suwa feme ya PPE loko o kumeka a nga ri yena loyi a yiveke cheke? (2)
- 7.7 George Mathebula u lahlekeriwile hi ntirho hikokwalaho ka Hlongwane loyi sweswi a vulaka leswaku u fanele a swi amukela. Loko a ku ri wena u ri eka xiyimo lexi George Mathebula a a ri eka xona a wu ta titwa njhani hi mhaka leyi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

Ku fika Katlehong Hlongwane o fika a ku nakanaka, ehenhla ka mubedo. Tintangu Lunga u lo hluvula. Tonori ra kona ri nga siyi kamara ku dzinginisa! A a pfa a endla onge o tlimbiwa.

Mundzuku wa kona namixo vana va Lunga va ya eka yena va ya n'wi byela hi ku n'wi kombela leswaku a yimbelela ku kota tolo navusiku. Lunga a va miyeta na ku va hlongola va ya tlangela ekule. 5

Mixo wa Sonto va dzumba kwala kaya. Va kuma na swo tlharamula ngati. Va susa babalaza. Phela ri fanele ku rhenga na ndlela.

Mundzuku i ra mabunu. Loko yi ri mhaka ya yena na vaMathebula u lulamisile na Lunga. Va ta fonelana loko Hlongwane a ri kwale Giyani ku n'wi byela leswaku a ta. Ndlela leyi hinkwayo loko Hlongwane a ri karhi a tlhela a a vulavula a ri yexe. A a ba huwa a ri yexe. Phela timbuva a a rhwele. Ndlela leyi a famba a ri karhi a ku phy! Loko maphorisa yo n'wi kuma? 10

Loko ingi a ko va na munhu laha movheni a a ta titwisa. Swi nyanya laha se a tlhelaka a sungula ku yimbelela. A sungula ku cina. Loko a fika vaPolokwane se a a hluvule na tihembhe. Lexi nga sungula ku karhata hi loko se le vaMooketsi a nga hluvula na mabaruku na tintangu. Nkateko a byi ri vusiku. Movha na wona hi sweswi a a ri yexe a wu famba bya mhiri esaveni. Hi nga ku i byalwa? Phela se ku yimbelela ka swona a a titungula na yena. O kolola kunene. 15

- 7.8 Xana Lunga i wa ka mani? (1)
- 7.9 Boxa xivangelo xo va Hlongwane a endzerile Lunga eKathehong. (2)
- 7.10 Hi byihi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Hlongwane na Lunga? (2)
- 7.11 Hlamusela hi vuenti leswi Hlongwane a a titwisa xiswona loko a suka eka Lunga a tlhelela ekaya? (2)
- 7.12 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Hlongwane a a ri na wona, u tlhela u seketela. (2)
- 7.13 Kun'wana eka tsalwa leri Phorisa Navela u ri loko a ku ri yena Mlambo a a ta khoma Nyeleti na Chavalala a va pfalela exitokisini swi hela ematshan'weni yo endla ndzavisiso wu hela ku fana na Mlambo. Hi xihi xivangelo lexi a xi endla leswaku Navela a nga swi koti ku endla ku navela ka yena? (2)
- 7.14 Hi ku vona ka wena ku nga va ku ri yini lexi a xi endla leswaku Hlongwane a vulavula a tlhela a yimbelela a ri yexe? (2)
- 7.15 Loko Hlongwane a a ri xaka ra wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na nwelo ra yena ra byalwa? (1)

[25]

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Xiyimo xa le ndzeni ka yindlu ya N'wa-Mdanisi xi endlile leswaku Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti a tsandzeka ku tikhoma hi siku leri a a yile ku ya 'khongelela n'wana loyi a a vabya'. Leswi swi n'wi hoxile endzingweni wo tikuma a ngenhile eka mhaka ya vugangu na N'wa-Mdanisi. Hlamusela leswi xiyimo lexi a xi ri xiswona hi siku leri.

[25]**XIVUTISO XA 9: XIMBANGU****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

'N'wananga, u fanele ku chivirika, u tikarhata, u dyondza hi matimba ya wena hinkwawo, hikuva ku va rivoningo ra vanhu, ku va muleteri ni muhleiteri wa varikwenu swi lava ku kululeriwa nyuku. U vona vanhu masiku hinkwawo va fika laha kaya va ta kombela ku layeriwa vana, ku tsundzuxiwa hi swa milombyana ya swihlangi, timholovo ta mindyangu, va le makhotsweni ni leswi va faneleke ku fambisa xiswona milandzu ya vona etihubiyeni ta Valungu,' ku vula mufundhisi hi mbilu yo hlomuka. 5

Nyiko a vutisa a ku: 'Xana hina va muti wa ka Tlhomandloti hi fanele ku tiva hinkwaswo leswi vanhu vo tala va nga swi tiviki ke?'

'Swidyondzeki ni vafundhisi i valeteri va matiko emisaveni hinkwayo. A ri kona tiko leri nga hluvukaka ri nga ri na swidyondzeki ni vafundhisi. Hambu u nga ri na vutivi lebyi hetisekeke eka hinkwaswo kambe leswi u nga swi dyondza u fanele u swi tiva hi ku hetiseka loku nga kanakanisiki ...' 10

Hiloko mufundhisi a hundzulukela eka Madambi.

'Swa wena swa xikolo swi ndzi tsakisa ngopfu. U ndzi vavisa mbilu ntsena hi futa ni vufendze wonge a wu n'wana wa muti wa vukhonger, wa dyondzo, mafundza ni malwandla. Ku dyondza ni vutlhari swi seketeriwa hi mikhuva leyinene, leyi hlantswekeke hi xiviri ni miri.' 15

'Ndza pfumela tatana,' ku hlamula Madambi.

'A wu pfumeli niswitsanana, ni le tindleveni a swi ngheni. I khale ndzi ri karhi ndzi hokoloka hi ku holova na wena hi vufendze bya wena, kambe ku hava ku tihlukurheta.' 20

'... Ndzo vulavula ni tamba leri ngo tshama ri lo pyi, hi thyaka.'

9.1 I mani ximunhuhatwa lexi yeke ekaya ka Mufundhisi Tlhomandloti ku ya kombela ku layeriwa n'wana? Boxa na vito ra n'wana wa kona. (2)

9.2 Boxa swilo SWIMBIRHI leswi Mufundhisi Tlhomandloti a a tshamela ku byela Madambi leswaku a swi endla ku antswisa vufendze bya yena kambe yena a nga swi endli. (2)

- 9.3 Xana Madambi u dyondzile kwihi tidyondzo ta yena ta le henhla? (1)
- 9.4 Mufundhisi Tlhomandloti eka tsalwa leri u ri vana va yena, Nyiko na Madambi, va fanele va tlula hinkwavo eka hinkwaswo. U nga vula yini ehenhla ka mhaka leyi? (2)
- 9.5 Endzhaku ka loko u hlayile ntshaho lowu nga laha henhla, u twisisa yini hi marito ya Mufundhisi Tlhomandloti hi tlhelo ra vutswari? (2)
- 9.6 Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti a a nyikiwile vito ra 'murisi lonene'. Kombisa xikhovolelo lexi humelerisiwaka hi ku pimanisiwa ka swiendlo swa yena eka siku leri a yeke ekaya ka N'wa-Mdanisi namadyambu ku ya 'khongelela n'wana' na vito leri a nyikiweke rona. (2)
- 9.7 Hi xihhi xitsundzuxo lexi a wu ta va u xi nyikile Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti mayelana na ku endzela miti ya swirho swa kereke ya yena leswaku a nga weli endzingweni wo fana na lowu a weleke eka wona? (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

Madambi na mana wa yena a va sukile endlwini ya vufundhisi bya kereke ya vona va ya tikumela ya vona laha a va hakela mali yo tshama kona. Kasi le ka Tlhomandloti lontsongo swa kona a swo titiva swi ri swoxe – na vona a va susiwile endlwini ya vafundhisi va yisiwa eDiepkloof.

Madambi a a endla hinkwaswo leswi a a swi lava handle ka ku tshova xitshembiso xa tata wa yena. Hinkwaswo leswi a a swi endla a a kota ku swi yimelela hi mukhuva lowo xonga swinene. Nkarhi wolowo a a ri munwi lonkulu wa nkati. A a vula leswaku munhu loyi a nweke nkati a pyopyiwa u hatla a khoma hi vurhongo a etlela; loko a etlele a nga swi koti ku endla swo biha, kumbe swo hamboloka na swidyoho; loyi a nga dyohiki na ku endla swo biha moya wa yena wa kwetsima; loyi moya wa yena wu kwetsimaka u ta ya ematilweni – hikwalaho-ke, munhu loyi a pyopyiweke hi nkati u ta ya ematilweni.' 10

Hinkwaswo leswi a a swi vula ku komba byento bya miehleketo ni vukari bya mianakanyo ya yena. Leswi ni nsati a a nga ri na yena, a va tolovele ku n'wi vutisa hi swa vunghwendza ni vufendze bya yena. 15

Yena a a va hlamula a ku: 'Xikwembu xi nyikile munhu miehleketo yo ntshunxeka leswaku yena a tihlawulela lexi a xi lavaka evuton'wini bya yena laha misaveni – eka mina ku hlantsweka ka munhu i ku kota ku ehleketa leswi enteke, leswi nga vonakiki eka vanhu vo tala; ku kota ku ehleketa hi swa miehleketo ni vululami bya miehleketo munhu a hanya.' 20

- 9.8 Eka ntshaho ku vulavuriwa hi Madambi na mana wa yena. Boxa vito ra mana wa Madambi. (1)

- 9.9 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Eka ntshaho ku vuriwa leswaku le ka Tlhomandloti lontsongo swa kona a swo titiva swi ri swoxe. Xana Tlhomandloti lontsongo ku vuriwa mani?
- A Celela
B Madambi
C Nyiko
D Soluka (1)
- 9.10 Xana Madambi na Soluka va pfuxetile kwihi rirhandzu ra vona endzhaku ka loko Mufundhisi Tlhomandloti a hundzile emisaveni? (1)
- 9.11 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Madambi a a ri na wona, u tlhela u seketela. (2)
- 9.12 Hikokwalaho ka yini Madambi a hundzukile munwi lonkulu wa byalwa? (2)
- 9.13 A hi minkarhi hinkwayo vana va endlaka leswi vatswari va vona va navelaka swona. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka Madambi na tata wa yena, Mufundhisi Tlhomandloti. (2)
- 9.14 Loko a ku ri wena u nga hluvuriwa nguvu ya vufundhisi ku fana na Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti, hi rihi goza leri a wu ta va u ri tekile? (2)
- 9.15 Endzhaku ka loko Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti na Mufundhisi Tlhomandloti va hundzile emisaveni, u vona swi ri kahle ku va Madambi, mana wa yena na Munene, nsati wa Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti va humesiwile etindlwini ta vafundhisi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Hakanyingi munhu u vona nkoka wa munhu un'wana loko a nga ha ri kona ekusuhi na yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka Ntsengele Godfrey Kubayi. [25]

XIVUTISO XA 11: XIMBANGU**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

Kunene ku lo na heta khwayere ya Gija-Ngove, Godi na yena a huma ku ya hoyozela khwayere hikuva a yi swi bile. Mejara wa kona Thica Mbhele loko a yimbelerisa risimu leriya ra Xinghezi ra 'Dashing Away', yoo, a swi tsuvula na misisi. Vahlaleri hinkwavo va dzumadzumeka va swi vona leswaku Macema a yi wu voni ntlangu hambileswi a yi hamba yi huwelela yi khandziye ehenhla ka tshuka yi ku yi ta xi dlaya xi fa rifu Gija-Ngove. 5

Loko Godi na Dzovo va fika le handle, va hlanganile na yona khwayere ya vona ya xirhandzwa ivi va tidzumbela swin'we hi ku cina no hlavela tinghoma ta ntsako loko ka ha rindzeriwile mbuyelo. Loko va ha ri karhi va dzumbisa xisweswo, Godi u vile ni nkateko wo va kusuhi na ntombi yin'wana leyi a a fa hi yona loko a ha dyondza xikolo eka Ngove kambe nkateko wa ku phofula ta le mbilwini a a nga vanghi na wona. Se namuntlha nkarhi lowunene lowu a a khongela masiku hinkwawo leswaku onge wu ngo fika, a wu fikile hi xivumbeko xa wona. 10

Godi na yena a a nga tivi leswaku swi endlise ku yini kwalahaya ntshungwini, u lo tikuma va ri karhi va cina swin'we na Lindiwe swi tlhela swi va fanela. Ivi loko va karhele ku cina hindlela yoleyo, va pambuka va ya kuma xihundla va fika va ku mbaa, va bula ta vona vambirhi. Va te loko va suka lahaya xivandleni lexiyani, a va nga ha ri vambirhi, kambe a va ri un'we hikuva timbilu ta vona a ti hlanganile ti va mbilu yin'we leyi a yi vuvumela rirhandzu. 15

- 11.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka ntshaho lowu swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 11.2 Kun'wana eka tsalwa ku vuriwa leswaku Godi u tshikile xikolo exikarhi ka lembe loko a ri eka JC. Xana xivangelo a ku ri yini? (2)
- 11.3 I yini lexi a xi endla Godi a navela ku tikuma a ri kona laha khwayere ya Gija-Ngobe a yi yimbelela kona? (1)
- 11.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Kun'wana eka tsalwa hi twa leswaku Godfrey a a ri n'wana wa vumba makulahitimhamba, leswi swi vula leswaku a a tshamela ku ...
- A vabya.
B vumba.
C etlela.
D vamba. (1)

- 11.5 Kombisa ku hambana ka leswi Godi a a titwisa xiswona eka ntshaho lowu na loko se a rhandzana na Mafloza. (2)
- 11.6 Loko Godi na Lindiwe va sungurile ku rhandzana, Lindiwe a a hamba a xisa vatswari va yena a ku u endzela mhanintsongo wa yena. Xana i yini lexi a xi endla leswaku a hamba? (2)
- 11.7 Hlamusela hilaha vuxisi bya Lindiwe byi paluxekeke hakona eka vatswari va yena endzhaku kaloko a va xisile a ku u endzela mhanintsongo wa yena. (2)
- 11.8 Mana wa Godi a a tshama eka Makosha ekaya ka vaGodi kambe loko a hundzile emisaveni, Godi u sindzisile leswaku a vekiwa eGiyani. Xana u vona a endlile kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

Kute ku nga si hela tin'hweti ti nga ri tingani, ndzo kumeta Florence a ri lomo eka bulo ra miehleketo. 'Xiyindlwana xa *four-room* hi lexi ndza xi vona, Mandla u xi akile. Kambe hileswi, se n'hweti yo sungula yi herile kambe a nga vuyi hi ti-*weekend* tanihilaha a tshembiseke hakona. U suke a ri karhi a swi tiva leswaku se yi khomile. Se a ndzi tivi leswaku hikwalaho ka yini a nga hambani a vuya a ta ta tiyisa nsimeko wa nhloko yakwe.' Ku vulavula Florence a tshamile yexe kwala *sitting room*. 5
'Se mara ndzi to tshamisisa xisweswi va ka hina?' A miyelanyana. 'Haa, mhe ndzi nge swi koti ku tshama ndzexe. Se ndzi to swi yini mara?' A miyelanyana a ri karhi a tikhome xihlaya. 'Mara na mina ndzi tikarhatela yini hi ku tipandzisa nhloko!' A vula sweswo hi ku fa hi ku hleka swange o vulavula ni munhu un'wana, kasi a a ri 10
swakwe. 'A ndzi ri ka ha ku fika un'wana le ntirhweni? Hambileswi dyi nga swarha bya xirhengele a swi na mhaka. Tende munhu a tshama emafurheni. A ndzi ri na dyona i mininjhere ku fana na Mandla? Futhi leswi dyi nga eka *section* ya hina ya ku akela vanhu tindlu, a swi nga ndzi karhati ku dyi ba *two feet*.' A miyelanyana a tlhela a fa hi ku hleka. 15
'Heyi, mara a dyi lo swarha kee; ntima wolowuya ni dyinhompfu dyedyiya swa nge i rhonge?' A ku xi thimu, xihleko. 'Kasi mara na mina ndzi ...'

- 11.9 Xana Mafloza a a tshikile xikolo a ri eka ntangha mani loko a ta thoriwa hi Mandla eka GDC tanihi mabanantsongo? (1)
- 11.10 Kombisa ku hambana loku nga kona ka mavulavulelo ya Mafloza loko a ha ku sungula ku rhandzana na Godi na loko se a kumile tithenda endzhaku ka ku hlongoriwa ka vona entirhweni. (2)
- 11.11 Marito ya Mafloza eka ntshaho lowu nga laha henhla ya kombisa leswaku i ximunhuhata xa hanyelo ra njhani loko swi ta eka timhaka ta rirhandzu eka vavanuna? (2)
- 11.12 Xana xirhalanganyi lexi Godi a a ri na xona xi herisiwile hi mukhuva wihi eka tsalwa leri? (2)

- 11.13 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka ku ala ka Lindiwe ku amukela makhiya ya movha lowu vana va yena a va n'wi xaverile wona, a vula leswaku va ma nyika tata wa vona Godi? (2)
- 11.14 Xana u vona vito ra Lindiwe ra Xiviri ri thiyiwile kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.15 Loko a wu ri Godi a wu ta va u endlile yini loko nsati loyi u tshamaka na yena a ku byela leswaku n'wana loyi a ku byelege leswaku i wa wena wa ngati a hi wa wena kambe i wa un'wana wanuna? (1)
[25]

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA

SWILERISO:

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.

RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni

XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO (XITSALWANA)

Eka mfuwo wa rixaka mintsheketo, swivulavulelo, swivuriso na swiphato swa ndhavuko swi nga pfuna ku dyondzisa, ku tshinya na ku hungasa. Hi ku pfuniwa hi marito ya wansati lonsongo loko a ku: 'Loko u vona n'hwembe yi vuna hala ndzhaku ka yindlu, swi ta vula leswaku a ndzi nga ha vuyi ekaya kutani u longa swilo swa wena u ya eka vakokwa wa wena.' Na endlelo ra kokwa wa xifanyetana ro vitana N'wambilumakokorho leswaku a ya tsemetiwa misisi hi xikongomelo xo n'wi werisela egojini leswaku a ta fa; na marito ya 'U ri vambile tiko ra ka Nxumalo, U ri vambile bya comana' yo huma eka xiphato xa ndhavuko xa Erick Nxumalo, hlamusela hilaha mintsheketo na swiphato swa ndhavuko swi pfunaka hakona ku dyondzisa, ku tshinya na ku hungasa.

[25]

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)**'MANTOMBI NA XIKOXA'**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka *ntsheketo* wa 'Evukon'wanini bya n'wamhunti' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

Garingani wa garingani!

Garingani!

Garingani wa garingani!

Garingani!

Khale ka khaleni, etikweni rin'wana ra le kule, ko va na ntlawa wa vanhwanyana lava nga twanana ku ya eku khideni. A va ya khida eka nambu wa le kulenyana na le makaya ya vona. Exikarhi ka vanhwanyana lava a ku ri na nhwanyana loyi a va ku i Mantombi. Nhwanyana loyi a a ambarile nguvu yo saseka swinene. 5

Vanhwanyana va fambile kutani va ya fika enambyeni va sungula ku khida. Mantombi na yena a a ri karhi a tiphina na vona hi ku khida. Loko se va karhele vo twanana ku huma va ya ambala swiambalo swa vona leswaku va ta muka. 10

Loko van'wana va ambala swiambalo swa vona, Mantombi a nga yi voni nguvu ya yena. Hiloko a va vutisa a ku:

'A mi yi vonanga nguvu ya mina yo xonga ke?'

Vona va ku: 'Eboo, a hi yi vonanga.'...

Kunene vanhwanyana va famba va n'wi siya. Mantombi o ya emahlweni na ku lava nguvu kambe do, ko fana na kwala. ... 15

N'wina vamananee,

Tantra, tantra!

N'wina vamananee,

Tantra, tantra!

A mi vonanga nguvu za me?

Tantra, tantra,

Zi nga sala emanzini,

Tantra, tantra! ...

20

25

Xikhegudyana xi ku eka yena: 'U fike kahle wena ntukulu. U ta ndzi rhidimba miri lowu, futhi loko ku ri laha nhlaneni a ndzi nga fikeli.' ...

U te loko a ku wa tshwutela, a teriwa hi marito ya xona lama nge: 'A ndzi nyenyiwi mina.' Hiloko a tiyisela a mita thyaka ra xona.

13.1 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Marito ya 'garingani wa garingani' eka ntsheketo ma hi komba leswaku vanhu va fanele va endla yini?

- A Va tshika leswi va swi endlaka va yingisela ntsheketo.
- B Va tshika leswi va swi endlaka va hlaya ntsheketo.
- C Va tshika leswi va swi endlaka va tsala ntsheketo.
- D Va tshika leswi va swi endlaka va rungula ntsheketo.

(1)

- 13.2 Hi kwihi ku hambana loku nga va kona eka leswi kumiweke hi Mantombi na leswi kumiweke hi sesi wa yena loko va ta va va vuyile hi le ka xikhegudyana? (2)
- 13.3 Hlamusela vumunhu bya sesi wa Mantombi hi ku enta. Boxa mhaka YIN'WE ntsena. (2)
- 13.4 Hikokwalaho ka yini vanhwanyana va nga pfunangi Mantombi ku lava nguvu ya yena ke? (2)
- 13.5 Xana ntsheketo lowu wu hi lemukisa yini hitlhelo ra ku va Mantombi a sarile a lava nguvu ya yena a ri yexe loko vanghana va yena va fambile va n'wi siya? (2)
- 13.6 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu sesi wa Mantombi a a ri na wona u tlhela u seketela leswaku hikwalaho ka yini u ku a a ri na muxaka wolowo wa ntlimbo. (2)
- 13.7 Xana leswi humelalaka eka ntsheketo lowu swa khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.8 Loko Mantombi a a ri makwenu loyi u n'wi rhandzaka, a wu ta va u endlile yini loko lavan'wana va mukile va n'wi siya? (2)

NA**XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)**

Hlaya xiphato lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

MAPUNGUBWE

- 1 Emisaveni leyi taleke hi rifuwo,
2 Rifuwo ra swicelwa, mfuwo na vutivi,
3 Matikonkulu hinkwawo ya misava,
4 Ya tinyungubyisa hi matimu ya mindhavuko ya wona.
- 5 EAnthens kona ku na tempele ya Acropolis,
6 EItaly ku na switarata swa Pompeyi,
7 Le United Kingdom kona ku na Xihondzo xa London.
8 Wena Afrika wa Ntimeni u na yini ke?
9 Wena Afrika u fubarhele swo tala,
10 EGipita u na tiphiramidi ta Giza.
- 11 Eka wena Afrika matiko ya Dzonga wa Afrika gee!
12 Eka wena Afrika-Dzonga xifundzankulu xa Limpopo gee!
13 Wena Limpopo u ntsongo xana?
14 U nga tsongahala njhani vumbhoni byi ri kona?
15 Emahlanganweni ya milambu ya Limpopo na Shashe,
16 Kusuhi na mindzelekano ya Afrika-Dzonga na Zimbabwe na Botswana,
17 Vunavi bya mfuwo wa Mapungubwe byi lo gee!

18 Mapungubwe, wena murunguri wa timhaka,
 19 U gqava swihundla swa le makorhweni swa vukosi bya khale,
 20 Vukosi bya kwalomu ka malembe ya 400 lama hundzeke.
 21 U hi khomele vumbhoni bya nhluvuko wa ka Ntimeni,
 22 Rixaka ra vutlhari ku fana na le matikweni lawa a ya vuriwa ku hluvuka.
 23 Vuswikoti bya le henhla a byi lo vuya emugangeni,
 24 Swimakiwa swa nsuku, koporo, nghilazi na vuhlalu a swi lo vuya!
 25 Loko swi ta eka ku xaviselana na matiko, na kona a ti vuya.
 26 Vun'okisi bya swicelwa swa nsuku, koporo na nsimbi,

27 Hi lembe ra 1932 u hlometerile,
 28 Kutani vulavisisi byi endliwa hi vurhonwana u nga si humelela.
 29 Kutani misava yi sungula ku twa wena.
 30 Hi ti twile ta xintshabyana xa Mapungubwe,
 31 Lexi rhwaleke masirha ya va vuhosi na vukosi bya wena.
 32 Xikandza xa wena eka misava namuntlha,
 33 I mhelembe ya xihlamariso ya nsuku.

34 Yunivhesiti ya Pitori yi hlayisile malembe yo tala,
 35 Leswi swi pfupfuriweke eka wena.
 36 Hi Khotavuxika 2000 ku pfuriwe myuziyamu kwale.
 37 Minchumu yo huma eka wena yi hlayeriwa eka 156 000.
 38 Hanya hilaha ku nga heriki Mapungubwe.

- 13.9 Hlamusela hungunkulu leri muphati a hi byelaka rona eka xiphato lexi. (2)
- 13.10 Xana i vamani va pfumeleriwaka ku endzela ndhawu ya Maphungubwe? (2)
- 13.11 Hi wihi ntila lowu hi kombisaka nkarhi lowu xintshabyana xa Mapungubwe xi tumbulukeke hi wona? (1)
- 13.12 Hlamusela leswi ntila wa 12 lowu nge: 'Eka wena Afrika-Dzonga xifundzankulu xa Limpopo gee!' wu vulaka swona. (2)
- 13.13 U nga vula yini hi moya/thoni ya muphati eka xiphato lexi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.14 Xana u vona onge leswi kumekaka eka xintshabyana xa Mapungubwe swi na nkoka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.
- Lemuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Vito ra tsalwa ra *Hlamba vunwa nandzuwe* ri thiyiwile kahle. Seketela ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa nkanelo wa wena eka Matanato na Xihangalasi.

[25]**XIVUTISO XA 15: XIMBANGU****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA H

MAVHAVAZA:	I swilo swa khale leswi ndzi ku byelaka swona. Miyela ndzi ya emahlweni ndzi mi hlamusela, u tshika Rhoda wa wena mani.	
MATANATO:	Ndza swi twa, yana emahlweni.	
MAVHAVAZA:	Vhiki leri tlhandlamaka hi sukile ni Mulungu wa mina hi ya fika le kaya ka yena. Ndzi helele hi mirhi ya nkulukumba Masayiti, kambe leswi a a ndzi langutisa swona a ndzi nga voni ku hambana. Kambe a ndzi vona manana loyi a tshama a bohile xikandza no tikombisa a fundzile rivengo embilwini ya yena, kasi Mulungu wa mina a a nga ri na xiveketela. Loko mi hoxelanile a swi helela kwalaho. Loko ndzi fika va ndzi byerile ku kukula rivala no basisa yindlu xikan'we no hlantswa swibye swo dya no dyela eka swona. Va tlhela va ndzi komba xilo lexi va nge i wachi, va engeta va ndzi byela leswaku loko ndzo sala ndzi endla swin'wana, xi ta vuya xi va byela.	5 10
XILUMUNI:	A va mi kumile Xisulu Valungu lava, pho swi katsana no pfumala vutivi, a swi tikomba leswaku le tikweni ra ka n'wina mi le kule ni Xilungu.	15
MAVHAVAZA:	Ndza ha ta na tona, yingisa u ta twa leswi nga ndzi humelela. Va sukile va famba va endzela vanghana va vona, mina ndzi sala ndzi endla hinkwaswo leswi va nga ndzi lerisa swona. Mhaka leyi nga ndzi karhata hi leswaku loko ndzi heta ku hlantswa swibye swo dyela eka swona, ndzi yile ndzi ya paketela kahle laha a swi tshama kona. Kutani tikhapu ta tsevu ti ndzi xupukela ti yayarheka hinkwato, mina ndzi sala ndzi lo punavunaa!	20

- 15.1 Eka n'wangulano lowu Mavhavaza u ri: 'a ndzi vona manana loyi a tshama a bohile xikandza no tikombisa a fundzile rivengo embilwini ya yena. Xana manana loyi ku vulavuriwaka hi yena i mani naswona xivangelo xo va a boha xikandza hi xihhi? (2)
- 15.2 I yini lexi endlaka swimunhuhata leswi vulavulaka eka n'wangulano lowu nga laha henhla swi tala ku hungasa swin'we? (2)
- 5.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Xivangelo xo va Mavhavaza a endzerile n'anga leyi vuriwaka Masayiti a a lava ku rhandziwa hi ... va yena.
- A valungu
B vanghana
C vatirhikulobye
D vasati (1)
- 15.4 Hi byihi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Mavhavaza na mulungu loyi a vulavulaka hi yena eka n'wangulano lowu? (1)
- 15.5 Mavhavaza a nga tsaki loko Matanato a n'wi sindzisa ku ya elokhexini, xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 15.6 Xin'wana na xin'wana xi na nkarhi wa xona. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka Topisa. (2)
- 15.7 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Xihangalasi a a ri na wona u tlhela u seketela leswaku hikwalaho ka yini u ku a a ri na muxaka wolowo wa ntlimbo. (2)
- 15.8 Kun'wana eka tsalwa Xihangalasi u yile ekaya ka Mavhavaza a vula leswaku u landzile Topisa nsati wa yena na n'wana wa yena. Loko a ku ri wena Topisa a wu ta titwa njhani loko u swi vonisa leswi? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA I

MATANATO:	Hey Mugwena, ndzi ponile ku lahleka ni ku dyiwa ndzi ri karhi ndzi copeta.	
MAVHAVAZA:	Mi vula hi mhaka ya yini?	
MATANATO:	Ndzi vula hileswi a mi nga ndzi tlheleli ni loko mi vona leswaku a ndzi nga swi tsakeli loko mi ndzi kombisa swihoxo, kambe mi ala mi sindzisa leswaku ndzi hambana ni swilo swa le madorobeni.	5
MAVHAVAZA:	A ndzi twa swi ndzi chucha ku vulavula ntiyiso.	
MATANATO:	Loko yi ri mhaka leya ku ndzi hlamba vunwa a ndzo hleka ntsena kambe a yi nga ndzi khomi kahle.	
MAVHAVAZA:	Sweswi ke?	10

MATANATO:	A mi swi twi loko ndzi vula leswaku mahlo se ya rhandzunukile.	
MAVHAVAZA:	Mi vula mi tiyisile?	
MATANATO:	Na n'wina ma swi vona leswaku no hluka se ndzi pfanga no hluka vumidyana lebyi a ndzi ri na byona bya vamaondzani.	
MAVHAVAZA:	Swa laha Joni mina munhu a nge ndzi byeli nchumu hikuva ndzi lo hlangana na swona, a ndzi lo byeriwa.	15
MATANATO:	Kasi hina a hi lo kumana na vo vaRhoda, a va hi dyisile zamlandela.	
MAVHAVAZA:	Loko hi ta entiyisweni a xi kona lexi munhu a dyisiwaka xona handle ko xisiwa hi mbilu. Vavasati i mavala ya swimbyanyana.	
MATANATO:	Va hundzuka mavala ya swimbyanyana njhani?	20
MAVHAVAZA:	Loko wo byeriwa ku ya hlawula ximbyanyana lexi u xi lavaka exikarhi ka swimbyanyana leswa ha ku hlantiwaka swa nonoha swinene. Loko u khomile lexi u nga tihlawulela xona u tlhela u languta leswi saleke, u ta vona leswaku ku na xin'wana xo tlula lexi u xi khomeke. Hi mukhuva wolowo u ta tikuma u tlhelerile u hlawula xolexi u nga xi tshika eku sunguleni.	25

- 15.9 Eka n'wangulano lowu nga laha henhla Matanato u khensa munghana wa yena Mavhavaza ku va a nga helangi mbilu ku n'wi tsundzuxa loko a n'wi vona a huma endleleni. Xana i yini leswi a a swi endla swo huma endleleni? (2)
- 15.10 Ku va Mavhavaza a pfunile Matanato leswaku a lulamisa timhaka ta ndyangu wa yena a swi vuli leswaku yena a a nga swi lavi ku pfuniwa hi van'wana vanhu. Boxa mhaka YIN'WE leyi a nga tshama a pfuniwa hi yona na vito ra munhu loyi a nga n'wi pfuna. (2)
- 15.11 Mavhavaza u sindzisa ku ya eka Xigalo laha a nga ku tiviki, hikokwalaho ka yini a nga lan'wi a ya etikweni ra ka vona loko Matanato a nga hatli a twisisa xikombelo xa yena ke? (2)
- 15.12 Ximunhuhawankulu i ximunhuhatwa lexi navelaka ku fikelela swo karhi kambe xi tsandzeka hikokwalaho ko siveriwa hi swisihali. Xana i mani ximunhuhawankulu eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.13 Kun'wana eka tsalwa Matanato u pfaleriwile ekhotsweni endzhaku ka loko a mangaleriwile hi mulungu wa yena a vula leswaku u dyile swakudya swa ximanga xa yena kambe u kumekile a nga voniwangi nandzu hi huvo ya nawu. Hlamusela hi vuenti leswi a wu ta va u swi endlile loko a ku ri wena u nga kumeka u nga voniwangi nandzu. (2)
- 15.14 Loko Mavhavaza a lava ku teka nsati u pfuniwile hi Matanato na nsati wa yena N'wa-Xirhami kasi loko Matanato a lava hlantswa u pfuniwile hi N'wa-Xirhami. Xana u vona yi ri mhaka ya kahle ku va va pfuniwile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Ku xaniseka loku Xikweni a veke na kona ekaya ka yena ku vangiwile hi ku va a tsandzekile ku tikhoma tanihi tatana wa muti hi vukona bya Boneka ekaya ka yena hi ku va a n'wi hundzurile nsati wa yena, a rivala na leswaku Boneka i xaka ra nsati wa yena N'wa-Vusika. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi leswi humeleleke etsalweni.

[25]**XIVUTISO XA 17: XIMBANGU****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA J

BONEKA:	Papa ndzi lava ku mi hlamusela ntiyiso hinkwawo. Tolo ndzi hubutile hi mahlamba-ndlopfu ndzi hundza ndzi teka vavasati lavaya va ka Mthandafiya leswaku hi ya tsema tihunyi. Loko hi fika etihunyini se hi ri karhi hi tsema ho vona vavanuna van'wana va tsevu va ambele tihovhorolo to tshwuka hinkwawo. Etinhlokweni a va ambale swidloko leswiya swo siya milomo ni tinhompfu ntsena va tlhela va ambala na magam'butsu yo tshwuka hinkwawo. Hiloko un'wana wa vona o, 'sivani hi kwaleyo!' Hina hi lo sungula ku tala ni nhova. Mi ndzi vona ndzi ri tani hi ku basa ndzi hlambile le ka Xithiumli. Phela a hi tsutsumerile kule ngopfu.	5 10
XIKWENI:	(<i>Hi ku hlamala.</i>) Namuntlha swi lo yini nkatanga u ngo ndzi chavisa ke? Nkarhi xa n'hwetlwa ya tolo a wu si tshama u ndzi nyiketa swakudya u tsakile ku fana na namuntlha.	
BONEKA:	(<i>A n'wayitela.</i>) Papa, mi nga vileli hi leswiya, ...	
XIKWENI:	Namuntlha a ndzi navela ku dya na wena.	15
BONEKA:	Ma tiva papa mina ndzi titwa onge ndzo lava ku hlanta lero a ndzi lavi swakudya. Ndzi ta dya hi nkarhi.	
XIKWENI:	Kasi u nga kali u vilela nkata. A ndzo navela ku phema kun'we na wena tanihileswi namuntlha u nga tsaka. (<i>A heta.</i>)	
BONEKA:	(<i>A ya ehandle a ri karhi a vulavula a ri yexe.</i>) Swi tikomba onge n'anga ya mina yi na mavunwa. ... Ku hava na sayini yo komba leswaku swi ya kona. N'anga liya se yi yi twile kahle mali ya mina a ya ha lavi ku ndzi endlela leswi ndzi swi lavaka.	20

- 17.1 A ku lo humelela yini ku kala Boneka a byela Xikweni leswaku u lava ku n'wi hlamusela ntiyiso hinkwawo eka n'wangulano lowu nga laha henhla? (2)
- 17.2 Boneka eka n'wangulano lowu u ri: 'Ku hava na sayini yo komba leswaku se swi ya kona.' Hi yihi 'sayini' leyi a a rindzerile yona? (2)

- 17.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Hi swihi leswi a swi tsakisile Boneka loko a nyika Xikweni swakudya eka n'wangulano lowu nga laha henhla ku kala Xikweni a hlamala?
- A Hileswi a a cherile murhi wo phuntisa Xikweni eka swakudya swa yena.
 B Hileswi a a cherile murhi wo vabyisa Xikweni eka swakudya swa yena.
 C Hileswi a a cherile murhi wo horisa Xikweni eka swakudya swa yena.
 D Hileswi a a cherile murhi wo tiyisa Xikweni eka swakudya swa yena. (1)
- 17.4 Pimanisa vulavulelo ra Boneka eka n'wangulano lowu na leswi a a kunguhatile ku swi endla hi siku leri. (2)
- 17.5 Hixitalo loko Boneka a famba a a nga n'wi leli Xikweni. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 17.6 Boneka u ri: 'Ma tiva papa mina ndzi titwa onge ndzo lava ku hlanta lero a ndzi lavi swakudya? Xana xivangelo xo va a vulavurisa xileswi hi xihi? (2)
- 17.7 U nga n'wi tsundzuxa yini Boneka ehenhla ka ku va a navelela Xikweni leswaku a hundza emisaveni loko a vona se a nga ha tirhi? (2)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA K

BODZANI:	Mi njhani ku pfuka mhani?	
BONEKA:	Ndzi hanyile n'wananga.	
KHEGU:	(A khidzamide.) Mi njhani mhani ke?	
BONEKA:	Futhi valoyi va laha tikweni leri va malokotswani ntswari-wa-handle mo tsandzeka no fa. A mi lava ku ndzi dlaya ndzi siya vana va mina na nuna wa mina na timali ta yena? Mi vona leswi a holakunyana.	5
KHEGU:	(A engeta.) Ndzi te vaxaniseki mhani.	
BONEKA:	(Hi ku kariha.) U ri vaxaniseki, vaxaniseki, u tiendla onge u munhunene ku ri hi ku hi wena noyinkulu na mhani wa wena. A wu ku ndzi nge vuyi, ndzi vuyile nyuma phela! U tlhela u ya byela n'anga leyi a wu yile eka yona na mhani wa wena leswaku timitsu letiya a ti tirhangi.	10
KHEGU:	(Mihloti yi xiririka a ri karhi a vulavula.) Ma rivala leswaku eku vabyeni ka n'wina a ndzi hundzukile muongori wo ka a nga byi tokotelangi xana?	
BONEKA:	A wu endlela leswaku ndzi nga ku tekeli enhlokweni leswaku hi wena noyi lonkulu.	15
BODZANI:	Mhani, futhi leswi a a sala a hi endla swona Khegu a mi ta hi rilela. A ndzi kali ndzi mi byela hinkwaswo hikuva mi nga ta twa mbilu ya n'wina yi vava mi sungula ku n'wi ba.	
BONEKA:	(Hi ku kariha.) Ku na wena Khegu, kasi leswi a wu tiya no ndzi chovhisa hi barha a wu endlela ku ta sala u kholela vana va mina?	20
KHEGU:	Mina a ndzi va kholelangi.	
BONEKA:	U nga ndzi hlamuli xithaka wa swi twa Khegu! Kambe leswi mi ndzi endlaka swona siku rin'wana swi ta hela ndza mi byela mina. Emisaveni ku hava xilo xo ka xi nga heli na swintsanana!	

- 17.8 Xana Boneka a a ta hi kwihi ku kala Bodzani na Khegu va n'wi pfluxela? (1)
- 17.9 Kun'wana etsalweni Boneka a a nga pfumeli leswaku Khegu a nghena endlwini ya yena handle ka loko a ri eku yi basiseni. Boxa timhaka TIMBIRHI leti Boneka a a lumbeta Khegu leswaku a nga ti endla loko o nghena. (2)
- 17.10 U nga vula yini hi moya/thoni ya Khegu eka n'wangulano lowu nga laha henhla? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.11 Hikokwalaho ka yini Khegu a ku a a hundzukile muongori wo ka a nga byi tokotelangi loko Boneka a vabya? (2)
- 17.12 Bodzani eka n'wangulano lowu nga laha henhla u byela mana wa yena Boneka leswaku a nge kali a n'wi byela leswi Khegu a a sala a va endla swona hikuva swi nga twisa mbilu ya yena ku vava. Hikokwalaho ka yini a byerile mana wa yena marito lawa? (1)
- 17.13 Kombisa hilaha marito ya Khegu lama nge: 'Emisaveni ku hava xilo xo ka xi nga heli na swintsanana!' ma hundzukeke ntiyiso hakona. (1)
- 17.14 Hi swihi leswi u nga tsundzuxaka Khegu swona mayelana na ku xanisiwa ka yena hi Boneka na vana va yena emutini wa tata wa yena endzhaku ko hlongoriwa ka mana wa yena N'wa-Vusika? (2)
- 17.15 Minkarhi hinkwayo loko Boneka a holovela Khegu kumbe Xikweni u va holovela emahlweni ka Bodzani. Xana u vona yi ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]

XIVUTISO XA 18: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: I MHANGU KU TILAVELA!**

Bayizani u sukerile nsati wa yena Valerie a ya endla timhaka ta vugangu na Ella. Loko Valerie a swi kumile u yile ekhoto a ya mangala mhaka leyi kutani Bayizani a tekeriwa swa yena hinkwaswo. Kombisa hilaha mhaka leyi yi humeleleke hakona.

[25]**XIVUTISO XA 19: XIMBANGU****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: ... TI LE TILWENI!**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA L

LULU:	<i>(A ri karhi a bakanya loko a n'wi ntswontswa)</i> Mara ndza chava hikuva loko sesi vo swi twa va ...	
MAGAZA:	<i>(A ri karhi a sindzisa ku n'wi ntswontswa nakambe)</i> U nga chavi Ma-Lulus, tshinela ndzi ku ntswontswa <i>my sweetheart</i> wa mina. Tana, Lulu, kumbe a wa ha ndzi rhandzi ku fana na tolo na ...	5
LULU:	<i>(Hi ku chava)</i> Ndza ku rhandza, kambe mhaka i ku sesi loko vo swi thumba hi ta endlisa ku yini?	
MAGAZA:	<i>(A sindzisa a n'wi ntswontswa)</i> Tshika sweswo swa rhumbyana hi tiphina loko ximanga xa ha duke naro xi ya kwale khomferenseni.	10
LULU:	<i>(Hi ku rhurhumela a ri karhi a n'wi nyika papila)</i> A ndzo va na rhumbyana, ndzo vula ku loko sesi vo swi kuma, ndzi file! Futhi loko ndzi swi ehleketa swi ndzi tsuvula na misisi hikuva a ndza ha lavi ku swi vona leswi ndzi nga swi vona loko hi fika la.	15
MAGAZA:	<i>(Hi ku n'wi ntswontswa a ri karhi a n'wi bambatela)</i> Kasi u nga chavi nchumu Lulu wa mina. <i>I love you the most and you are my everything.</i> <i>(Lulu a khavaxela mihloti)</i>	
LULU:	U nga rili <i>my darling</i> , miyela. Se papila leri ri huma kwihi?	20
MAGAZA:	<i>(Hi ku mpfikula)</i> A ndzi tivi, mara ri fanele ri huma eka sesi hikuva ndzi ri kume ehansi ka xikhigelo hi Friday loko va ha ku suka ku ya le Giyani enhlengengetanweni.	
MAGAZA:	<i>(A n'wi bambatela)</i> Hoo, a ku na <i>problem</i> , ndzi ta ri languta. <i>(A miyelanyana a ri karhi a n'wi languta exikandzeni)</i> Uu, <i>my darling</i> , leswi nampundzu a wu ku a wu titwi kahle hi ku hlamba timbilu ni ku lumalumiwa, a swi antswi u wisanyana le kamareni?	25

- 19.1 Boxa vito ra ndhawu leyi swimunhuhatwa leswi swi vulavulaka swi ri kona. (1)
- 19.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka: Loko Lulu a ku: 'Swi ndzi tsuvula na misisi' u vula leswaku mhaka leyi ya n'wi ...
- A ehleketisa.
B tlhonthla.
C chavisa.
D vavisa. (1)
- 19.3 Nyika vito ra n'wana wa mufana wa Magaza na Chinghisa. (1)
- 19.4 Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka Chinghisa na Nokuthula. (2)
- 19.5 Kun'wana eka xintlangwana lexi Nokuthula u byerile Magaza leswaku a nga kholeli nsati wa yena Chinghisa hikuva u n'wi tswalerile vana. Xana hi wihi nkoka wa ku va a vurile marito lawa? (2)
- 19.6 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Nokuthula a a ri na wona u tlhela u seketela leswaku hikwalaho ka yini u ku a a ri na muxaka wolowo wa ntlimbo. (2)
- 19.7 Chinghisa u mukile a ya tshama eka rikwavo ku ringana tin'hweti ta nkombo kutani a tlhelela hi yexe eka Magaza. U vona a endlile kahle ku va a tlhela a vuya a ta lwisa Magaza na Nokuthula ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

NTLANGU: ... XI TSEMBA NKOLO!

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA M

SOLLY:	Wa ha vutisa ku u kota yini? Ve ri khwiri ra ndlala a ri na nawu sesi! U kota ku susa.	
SARAH:	(Hi ku hlamala) Hiii, ku susa? Se loko ndzo fa ke?	
SOLLY:	A wu nga fi, ...	5
SARAH:	Hiii, Solly, sweswo mina ndza chava. Ku susa! Ndza chava ku lahlekeriwa hi vutomi. Swa antswa hi duka naro.	
SOLLY:	U duka na ro na mani? U vula ku Rosana na vana va mina va ta sala va hlayisa hi mani na vana lavaya va mina loko mina ndzi tiendla dabadaba ndzi siya muti wa mina hi mhaka ya vasati va vanghana?	10
SARAH:	(Hi ku hlundzuka) Kasi a wa ha ndzi rhandzi?	
SOLLY:	(Hi ku xavelela) Ndza ku rhandza <i>but my family comes first!</i> ...	
SARAH:	Swi vula leswaku a wo ndzi yenga loko u ku u rhandza mina ngopfu ku tlula ledyiya dya nsati wa wena Rose?	15
SOLLY:	(Hi ku hlundzuka) Kwalaho se u yi kandziya ncila, u ringeta ku hlayela marito ya wena sesi? U nga vuli <i>my wife</i> ledyiya <i>nie!</i> Nsati wa mina a hi dlakuta wa swi twa! ...	

SARAH: (<i>Hi ku hefemuteka a ri karhi a dlokonyotela Solly</i>)	20
Solly, u vula mina dlakuta? U vula mina dlakuta?	
SOLLY: (<i>A ri karhi a bakanya Sarah</i>)	
Heyi, wa nga yima na wena munhu u ta kala a ku rivala sweswi! Famba susa xilo xexo loko u lava swilo swi ku fambela <i>otherwise</i> ...	
SARAH: (<i>Hi ku kariha</i>)	25
Kwalaho a ndzi yi mina! U toloverile ku famba u faya mindyangu ya vanhu u tshembe ku va yisa etin'angeni ta wena? Namuntlha u fike ka <i>ten</i> hikuva ...	

- 19.8 Boxa mintirho leyi Sarah na Solly a va tirha yona. (2)
- 19.9 Hi kwihi ku hambana loku nga kona ka mavulavulelo ya Solly loko a ha ku sungula ku rhandzana na Sarah na leswi a vulavurisaka xiswona eka n'wangulano lowu nga laha henhla? (2)
- 19.10 Ku va Solly a arile ku duka na Sarah a ngenisa timhaka ta ndyangu wa yena, swi kombisa yini? (2)
- 19.11 U dyondzile yini hi vavanuna van'wana loko u langutisa vutomi bya Solly endzhaku kaloko Sarah a n'wi byerile leswaku u bihile emirini? (2)
- 19.12 Kombisa moya/thoni leyi nga kona exikarhi ka swimunhuhatwa leswi vulavulaka eka n'wangulano lowu nga laha henhla. Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 19.13 Loko Sarah a hundza emisaveni nuna wa yena John Mbitana a a ri kwihi naswona u vona yi ri mhaka ya kahle ku va a tsarile xipapilana a nga si hundza emisaveni ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 19.14 Loko Solly a a ri munghana wa wena, hi swihi leswi a wu ta n'wi tsundzuxa swona endzhaku ka ku hundza emisaveni ka Sarah? (1)

[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Vatswari va Fumani a va ri Vakreste kambe hanyelo ro biha ra Fumani a ri kanetana na ra vona. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku hlamusela hilaha hanyelo ra Fumani ri tipaluxaka hakona eka tsalwa leri.

[25]**XIVUTISO XA 21: XIMBANGU****VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA N

MATODZI RAMBUDA:	Ndzi khensa ku tikarhata ka n'wina loko mi kotile ku tshika mintirho ya n'wina mi ta fika laha xikolweni. Ndzi ta kombela mi ndzi khomela swinene a ku nga ri ku rhandza ka mina ku mi kavanyeta mintirho ya n'wina a ndzo boheka hikuva na n'wina ma swi tiva leswaku 'Mhunti yi biwa ya ha ri na mahika.'	5
GEZANI MUNENE:	A ku hoxekanga nchumu nhloko ya xikolo.	
MATODZI RAMBUDA:	Ndza khensa loko mi kotile ku swi twisisa. Phela loko vana va hina va huma endleleni hi fanele ku va tshinya hi nkarhi wolowo a hi fanelanga ku va veketela hikuva mundzuku ka siku va ta endla leswikulu.	10
GEZANI MUNENE:	I ntiyiso wo helela nhloko ya xikolo. (<i>Manana Rambuda a teka selulafoni ehenhla ka tafula, a ba riqingho</i>)	
DANIEL KANAMA:	(<i>Selulafoni yi rila, yi tsarile na vito, a hlamula</i>) Ahee ... nhloko ya xikolo!	15
MATODZI RAMBUDA:	Se va fikile tana na vana!	
DANIEL KANAMA:	Hiswona nhloko ya xikolo. (<i>Va hambana eriqinghweni</i>)	
MATODZI RAMBUDA:	Vana va masiku lawa tindleve va hava. Hina a hi kurisanga xiswona leswi vona va hanyisaka xiswona. Hi kurile hi xichavo na nhlonipho lowukulu. Se va masiku lawa hayi!	20
KHATISA HON'WANA:	Swi lava xikhongelo xa matimba Xikwembu xi ta hi katekisela vona. Phela handle ka Xikwembu hina a hi na matimba.	
TALENTA MUNENE:	Ma vurisa manana Hon'wana.	
KHATISA HON'WANA:	Swi ta lava hi khongela hi matimba handle ka swona tiko ri ta lova ku fana na Sodoma na Gomora.	25
TALENTA MUNENE:	I ntiyiso.	
DANIEL KANAMA:	(<i>A gongondza</i>) Go ... go ... go!	
MATODZI RAMBUDA:	Nghena! (<i>Kanama a pfula rivanti a nghena ... fumani a pfala rivanti, a tshama ebenceni rin'we na Xiluva</i>)	30
MATODZI RAMBUDA:	Ndza khensa Kanama ku va u fikile na vana hi xihatla.	

21.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga laha ka n'wanguano lowu swi vulavulaka swi ri eka wona.

(1)

- 21.2 Xana Xiluva i wa ka mani? (1)
- 21.3 A ku lo humelela yini ku kala ku va na nhlengeletano ya muxaka lowu? (2)
- 21.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Loko Matodzi Rambuda a ku: 'Mhunti yi biwa ya ha ri na mahika', u hlamusela leswaku mhaka va yi ...
- A ba ya ha ri na mahika.
B sungula laha yi sukeleke kona.
C vulavula ya ha ku humelela.
D sungula hi vukheta lebyikulu. (1)
- 21.5 Ku va Fumani a yile exikolweni na mbangi swi kombisa yini? (2)
- 21.6 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Gezani Munene a a ri na wona u tlhela u seketela leswaku hikwalaho ka yini u ku a a ri na muxaka wolowo wa ntlimbo. (2)
- 21.7 Thoni ya Khatisa Hon'wana loko a vulavula eka n'wangulano lowu yi kombisa yini mayelana na ripfumelo ra yena? (2)
- 21.8 U vona vatswari va Fumani na Xiluva va endlile kahle ku va va yile va ya yingisela timhaka leti khumbaka vana va vona? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA O

SEJENI XIRINDZA:	Fumani!	
FUMANI:	(A languta Sejeni Xirindza) Sejeni!	
SEJENI XIRINDZA:	Wena a wu le ku hi byeleni ka ntiyiso.	
FUMANI:	I ntiyiso Sejeni. Xiluva a ndzi n'wi rhandza hi mbilu na moya a ndzi nga ta pfuka ndzi kunguhatile ku n'wi dlaya. Ndza chava ku dlaya munhu mina.	5
SEJENI XIRINDZA:	Loko tolo namadyambu a ku endzela a nga fikanga a ku byela kuri u twa ku vava?	
FUMANI:	E-e, a tsakile loko a fika.	
SEJENI XIRINDZA:	Se leswi u nge a tsakile loko a fika u vona onge i yini xi nga teka vutomi bya yena hikuva wa vula leswaku a nga twi ku vava ka helo?	10
FUMANI:	A ndzi tivi sejeni. Xiluva a ndzi n'wi rhandza ngopfu a ndzi nga ta pfuka ndzi kunguhatile ku n'wi dlaya.	
SEJENI XIRINDZA:	(A hlakahla nhloko, a miyela)	15
INSPECTOR DUIKER:	Xana u nga hi khorwisa njhani leswaku wena a wu n'wi rhandza ngopfu Xiluva?	
FUMANI:	A ndzi n'wi rhandza ngopfu hikuva a ndzi n'wi nyikile ntlhanu wa madzana ya tirhandi leswaku a hakela ku ya eka riendzodyondzo ro ya eJoni ku ya vona yindlu ya sirha khale ka mupresidente Nelson Mandela.	20
INSPECTOR DUIKER:	(A tsala vumbhoni, a heta) Mali yo tala hindlela leyi a wu yi kuma kwihi he m'fana?	
FUMANI:	A ndzi nyikile hi vatswari va mina.	

INSPECTOR DUIKER:	Se a va ku nyikela ku ri u ya beja ntombhi ya wena he m'fana?	25
FUMANI:	E-e, a va nga ndzi nyikeli swona. A va te ndzi ta tixavela swin'wana na swin'wana leswi ndzi nga ta swi tsakela.	
INSPECTOR DUIKER:	Xana va tirha kwihi vatswari va wena va nga ku onha hi mali?	30
FUMANI:	A va tirhi, i vafundhisi.	
INSPECTOR DUIKER:	Kasi na vafundhisi va onha vana? <i>(Va miyelanyana)</i>	

- 21.9 Hi byihi vumbhoni lebyi Fumani a byi nyikeke lebyi a byi seketela leswaku a a rhandza Xiluva hi mbilu na moya. (1)
- 21.10 Hi kwihi ku hambana loku nga kona ka matirhelo exikarhi ka Inspector Duiker na sejeni Xirindza. (2)
- 21.11 U dyondzile yini hi vutomi bya Xiluva endzhaku kaloko a ta va a tshikile Jimmy a ya rhandzana na Fumani. (2)
- 21.12 Kombisa moya/thoni leyi nga kona exikarhi ka Sejeni Xirindza na Fumani ku ya hi n'wangulano lowu. Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 21.13 Kombisa hilaha marito ya Fumani ya leswaku u ta dlaya Xiluva ya tikombaka ya hundzukile ntiyiso hakona. (2)
- 21.14 Ku va Fumani a byela Inspector Duiker leswaku mali leyi a nga yi nyika Xiluva u yi nyikiwile hi tata wa yena Mufundhisi Gezani Munene i mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 21.15 Khatisa Hon'wana u vurile leswaku va ka Munene va dlayile n'wana wa yena. Loko a wu ri eka xiyimo lexi va ka Munene a va ri eka xona hi rihi goza leri a wu ta va u ri tekile? (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80